

Ισότητα στην Οικογένεια

της Wassyla Tamzali*

Θα ήθελα καταρχήν να σας ευχαριστήσω εκ μέρους του Γενικού Διευθυντή της UNESCO κ. Federico Mayor για την πρόσκληση συμμετοχής στη συνάντηση αυτή, η οποία μου δίνει την ευκαιρία να πάρω το λόγο. Με τις τηλεφωνικές μας συνομιλίες, που σκοπό είχαν τον καθορισμό του πλαισίου της ομιλίας μου, συμφωνήσαμε να διευρύνω το υπό συζήτηση θέμα σε άλλους πολιτισμούς. Και πρέπει να πω ότι κάτι τέτοιο αποτελεί μια αναγκαιότητα, γιατί διαπιστώσαμε την παρουσία, μέσα στην αίθουσα, γυναικών που ήρθαν από περιοχές και πολιτισμούς διαφορετικούς. Και πρέπει να πω εδώ ότι η ισότητα στη δημοκρατία εξακολουθεί εντούτοις να είναι μια έννοια ευρωπαϊκή, αυστηρά ευρωπαϊκή, και πιστεύω ότι μερικοί από σας, που έρχονται από μακριά, από το Κάιρο, από το Δελχί κ.λπ. θα αισθάνονται λίγο απογοητευμένοι μετά από τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα μέχρι τώρα.

Μετά την εξαιρετική ομιλία, που μόλις ακούσαμε, με θέμα την οικογένεια και τις διάφορες νομοθεσίες που έχουν υιοθετηθεί όχι μόνο στη Φινλανδία, αλλά και στο Συμβούλιο της Ευρώπης και στη διεθνή κοινότητα, θα ήθελα να επισημάνω ότι, μετά από όσα ακούσαμε, θα μπορούσε κανείς να πιστέψει ότι το δίκαιο είναι ένα προϊόν μηχανικό και ότι, απριθμώντας χρονολογικά τους νόμους που υιοθετήθηκαν, συχνά προσπερνάμε χωρίς να δίνουμε σημασία στα προβλήματα και στις αντιθέσεις που δημιουργούνται επ' ευκαιρία της υιοθέτησής τους. Σ' αυτές τις αντιθέσεις θα ήθελα να αναφερθώ, ζητώντας σας εκ των προτέρων να με συγχωρήσετε για την κάπως απαισιόδοξη νότα που δίνω στο συνέδριό σας. Θα μιλήσω λοιπόν εδώ εκ μέρους των γυναικών και των ανδρών που ζουν έξω από κάθε τι μοντέρνο και, δυστυχώς, έξω από αυτό που προσπαθείτε να οικοδομήσετε μέσα στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αν λοιπόν μου επιτρέπετε να μιλήσω για όλα αυτά, θα αρχίσω. Θα είμαι σύντομη, διότι πιστεύω ότι εκείνο που μας ενδιαφέρει πιο πολύ είναι η συζήτηση, και γι' αυτό θα θίξω μόνο κάποια σημεία, τα οποία θα αναπτυχθούν στη συζήτηση που θα ακολουθήσει.

Για να ξαναγυρίσουμε στη δημοκρατία της ισότητας και την οικογένεια, θα απλοποιήσω, κατά κάποιο τρόπο, και θα πω η οικογένεια της ισότητας. Και πρέπει να πω ότι η λέξη «ισότητα» ταιριάζει σαν γάντι στην οικογένεια, καθόσον ενυπάρχει σ' αυτή ένα ζευγάρι, ένας άντρας και μια γυναίκα, που αποτελούν ένα ζευγάρι.

Προηγουμένως αναφέρθηκε ένα σημείο που είναι πολύ σημαντικό, δηλ. τί χαρακτηρίζει σήμερα το σύγχρονο διεθνές δίκαιο, το δίκαιο που υιοθετήθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό που χαρακτηρίζει το σύγχρονο διεθνές δίκαιο, το δίκαιο του 20ού αιώνα, σε σχέση με το παλαιό δίκαιο, το δίκαιο της Κοινωνίας των Εθνών, για παράδειγμα, ή εκείνο, ακόμη παλαιότερα, της Συνόδου της Βιέννης κ.λπ. —και μιλάω για το 18ο και 19ο αιώνα—, αυτό λοιπόν που χαρακτηρίζει το δίκαιο του 20ού αιώνα είναι το γεγονός ότι δεν προσπαθεί πλέον να διευθετήσει τα προβλήματα που ανακύπτουν στα σύνορα, αλλά στο εσωτερικό αυτών.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κατέδειξε στους ιδρυτές των Ηνωμένων Εθνών ότι δεν αρκεί μόνον η διευθέτηση των συγκρούσεων στα σύνορα, αλλά ότι πρέπει επίσης να διευθετήσουμε τα προβλήματα στο εσωτερικό των συνόρων και ότι διεθνής ειρήνη δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την επικράτηση ειρήνης στο εσωτερικό των εθνών και ότι, τέλος, η ειρήνη στο εσωτερικό των εθνών μπορεί να γίνει αποδεκτή μόνο μέσα από την προάσπιση των δικαιωμάτων και το σεβασμό στον άνθρωπο. Αυτά πρέπει να πω διακηρύχθηκαν από τα μέλη του ΟΗΕ. Και μπορεί όλα αυτά να φαίνονται σήμερα απλά, μια ιδέα απλή—είναι ωστόσο μια ιδέα πολύ σημαντική, διότι θα διαπιστώσετε ότι, όσον αφορά τα προβλήματα της οικογένειας, πρέπει ακόμα να υπερασπίσουμε την ιδέα αυτή, η οποία δεν έχει γίνει αποδεκτή από το σύνολο των χωρών που εδρεύουν στα Ηνωμένα Έθνη.

Θα μου πείτε βεβαίως ότι εκατό χώρες επικύρωσαν ως τώρα τη Σύμβαση για τα δικαιώματα της γυναίκας. Και είναι αλήθεια ότι εκατό χώρες έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση και ότι μεταξύ αυτών των χωρών υπάρχουν και χώρες της Αφρικής και της Ασίας αλλά και Αραβικές χώρες—δύο Αραβικές χώρες νομίζω ότι επικύρωσαν τη Σύμβαση— και ότι—πρέπει να το πούμε εδώ— οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν την επικύρωσαν. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να πει ότι αυτό αποτελεί μια καταπληκτική επιτυχία. Εκατό χώρες επικυρώνουν μια Σύμβαση, της οποίας η επικύρωση στάθηκε η πιο δύσκολη μέχρι σήμερα.

Χρειάστηκαν 40 χρόνια στον ΟΗΕ για να φθάσει στη Συνθήκη της Κοπεγχάγης. Ακόμα και μέσα στα πλαίσια του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, η ιδέα της ισότητας ανδρών και γυναικών είναι μια ιδέα που έπρεπε να προασπίσουμε και χρειάστηκε πολύς χρόνος για να επιβάλουμε την ιδέα

αυτή στους κόλπους των Ηνωμένων Εθνών. 40 χρόνια λοιπόν για να φτάσουμε στη Σύμβαση της Κοπεγχάγης.

Πρέπει να σας πω —και το γνωρίζουμε όλοι— ότι ένας από τους κυριότερους ρόλους που έχουν επωμισθεί τα Ηνωμένα Έθνη είναι η υιοθέτηση συνθηκών, που σκοπό έχουν να εξειδικεύσουν τις έννοιες που έχουν περιληφθεί στην Καθολική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Διότι, ουσιαστικά, είτε πρόκειται για τη Σύμβαση για τα δικαιώματα των γυναικών, είτε για άλλες συμβάσεις, βρισκόμαστε πάντα στο πεδίο εφαρμογής της Καθολικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Δεν υπάρχει καμιά καινοτομία στη Σύμβαση της Κοπεγχάγης, και εντούτοις χρειάστηκε πολύς χρόνος για να γίνει αποδεκτή. Και χρειάστηκε πολύς χρόνος, διότι, καταρχήν, ήταν απαραίτητη μια συμφωνία μεταξύ των Δυτικών χωρών, η οποία δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί, καθώς ορισμένα κράτη καθυστερούσαν τα πράγματα. Και στην ισότητα, αλλά των γυναικών όχι.

Θα ήθελα όμως να έρθω, καταρχήν, στις χώρες που επικύρωσαν τη Συνθήκη. Θα μου πείτε ότι δεν πρέπει να είμαστε απαισιόδοξοι, πεσιμιστές, αφού υπάρχουν χώρες που επικύρωσαν τη Συνθήκη. Θα απαντήσω λοιπόν ότι, αν εξαιρέσει κανείς το ισχυρό μπλοκ της Ευρώπης, τα περισσότερα από τα κράτη που επικύρωσαν τη Σύμβαση το έκαναν με σκοπό να προσχωρήσουν σε μια διεθνή τάξη και όχι γιατί είχαν το σκοπό και τη θέληση να αλλάξουν κάτι στα εσωτερικά τους πράγματα. Και αυτό είναι κάτι που το διαπιστώνουμε καθημερινά. Ας πάρουμε το παράδειγμα του Ζαΐρ, το οποίο, τη στιγμή που επικυρώνει τη Σύμβαση υιοθετεί έναν Οικογενειακό Κώδικα που έρχεται σε αντίθεση με τη Σύμβαση. Αναρωτιέται λοιπόν κανείς γιατί το Ζαΐρ επικύρωσε τη Σύμβαση. Πιστεύω ότι αυτές οι χώρες, ιδιαίτερα οι χώρες της Αφρικής, επικύρωσαν τη Σύμβαση προκειμένου να προσχωρήσουν στη δημόσια διεθνή τάξη. Η μεταρρύθμιση όμως της εσωτερικής ιδιωτικής τάξης αποτελεί ένα άλλο στάδιο, η επίτευξη του οποίου δεν έχει αρχίσει ακόμα σε πολλές χώρες.

Είμαι νομικός, υπήρξα δικηγόρος το επάγγελμα και ξέρω ότι η ενασχόληση με το δίκαιο είναι κάτι που απαιτεί πολλούς κόπους. Η γέννηση του δικαίου είναι μια διαδικασία επίπονη. Ιστορικά, η μετάβαση στο κράτος δικαίου επιτεύχθηκε σε δεδομένες στιγμές. Ένα κράτος δικαίου δεν είναι κάτι που πραγματώνεται κατά τρόπο

φυσικό, γι' αυτό και όλα τα κράτη δεν είναι κράτη δικαίου.

Η Ευρώπη έγινε η χώρα του κράτους δικαίου. Υπάρχουν όμως πολλά κράτη που δεν είναι κράτη δικαίου. Στις χώρες αυτές, λοιπόν, επικυρώνουν όλες τις Συμβάσεις, διότι, στην ουσία, τί μπορεί να αλλάξει μ' αυτή την επικύρωση;

Η Γαλλία και η Μ. Βρετανία επικύρωσαν τη Σύμβαση με μεγάλη καθυστέρηση. Όταν πήγαινα στα διάφορα συνέδρια έλεγαν: «Κυττάξτε, η Γαλλία δεν επικύρωσε τη Σύμβαση». Ναι, διότι η Γαλλία χρειάστηκε να επανεξετάσει ολόκληρη τη νομοθεσία της, για να μπορέσει να επικυρώσει τη Σύμβαση. Βλέπετε, λοιπόν ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά, όσο θα θέλαμε να είναι.

Καταρχήν, υπάρχει το πρόβλημα του κράτους δικαίου.

Επικυρώνουμε τις Συμβάσεις, διότι βρισκόμαστε σε μια χώρα κράτους δικαίου, ή δεν τις επικυρώνουμε. Επικυρώνουμε μια Σύμβαση, διότι ουσιαστικά αυτό δεν αλλάζει σε τίποτα τη ζωή στο εσωτερικό της χώρας. Και έπειτα, υπάρχουν χώρες που δεν επικύρωσαν τη Σύμβαση. Οι χώρες αυτές παρουσιάζουν ίσως μεγαλύτερη συνοχή, και εξαιτίας αυτού είναι και η αντιμετώπιση τους πιο δύσκολη.

Γνωρίζω καλά αυτές τις χώρες, αφού πρόκειται για τη χώρα μου και τις γειτονικές σ' αυτήν χώρες. Αναφέρομαι στις Αραβικές χώρες και τις χώρες του Ισλάμ. Είναι προτιμότερο να μιλώ για Αραβικές χώρες και όχι για Ισλαμικές, διότι κάποιες ασιατικές χώρες, που ζουν κάτω από το καθεστώς του ισλαμικού δικαίου, επικύρωσαν τη Σύμβαση, χωρίς να την εφαρμόζουν βέβαια.

Οι Αραβικές χώρες, με εξαίρεση την Αίγυπτο και την Τυνησία, αρνήθηκαν να επικυρώσουν τη Σύμβαση, όχι για ασήμαντους λόγους, αλλά για λόγους βαθύτερους. Και εδώ βρίσκεται η ουσία του προβλήματός μας, σχετικά με το ζήτημα της θέσης της ισότιμης οικογένειας στον υπόλοιπο κόσμο.

Η άρνηση των Αραβικών κρατών να επικυρώσουν τη Σύμβαση είναι σημαντική, διότι, όσο δεν υπήρχε σύμβαση για τα δικαιώματα των γυναικών, οι χώρες αυτές έλεγαν, grosso modo: «Είμαστε όλοι σύμφωνοι με την Καθολική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Όταν όμως πρόκειται για την ισότητα των γυναικών, είναι αντίθετοι σ' αυτήν και δεν επικυρώνουν τη Συνθήκη. Και τη στιγμή αυτή, βασισμένοι στο κείμενο του θρησκευτικού νόμου, ισχυρίζονται ότι η Συνθήκη έρχεται σ' αντίθεση μ' αυτόν.

Η ισότητα των ανδρών μεταξύ τους δεν έρχεται σε αντίθεση με το θρησκευτικό νόμο, η ισότητα όμως ανδρών και γυναικών είναι αντίθετη μ' αυτόν. Πρόκειται για ένα από τα αντικείμενα της εργασίας μου και αποτελεί επίσης ένα θέμα που προκαλεί ανησυχία. Τα Αραβικά κράτη, τα κράτη που

διέπονται από το ισλαμικό δίκαιο, όπως η Αλγερία, το Μαρόκο και η Τυνησία, έχουν κάνει κάποιες πολύ σαφείς δηλώσεις πάνω στο πρόβλημα της ισότητας, λέγοντας: «Έχουμε κι εμείς τη δική μας ισότητα». Και δεν πρόκειται βέβαια εδώ, ενώπιον της κ. Μαραγκοπούλου, να σας κάνω διάλεξη πάνω στην ουσία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά, με το να λέμε ότι καθένας έχει τη δική του αντίληψη περί ισότητας, φτάνουμε στο σημείο να αρνούμαστε ολοκληρωτικά αυτό που αποτελεί το φιλοσοφικό και ηθικό θεμέλιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Γι' αυτό —επιτρέψτε μου να πω— πιστεύω ότι η έννοια της δημοκρατίας της ισότητας είναι επικίνδυνη για τον λοιπό κόσμο. Για την Ευρώπη όχι, αλλά για τον υπόλοιπο κόσμο η έννοια αυτή είναι αιτία έννοια επικίνδυνη, διότι βρισκόμαστε ακόμη στο σημείο να πρέπει —όχι να αποδείξουμε, διότι δεν υπάρχει τίποτα για να αποδείξουμε— να πείσουμε τις κοινωνίες μας ότι ισότητα μεταξύ των ανθρώπων υπάρχει. Και ας έρχονται λοιπόν να μου πούνε ότι αυτή η χώρα —δεν θα ονομάσω καμιά χώρα, δυστυχώς όμως γνωρίζω πολλές λόγω της δουλειάς μου— επικύρωσε τη Σύμβαση και ότι υιοθέτησε τέτοιους νόμους για την ισότητα. Εγώ θα πω «όχι». Γιατί; Διότι η αναγνώριση της ισότητας δεν έχει συντελεσθεί στις χώρες αυτές. Η ισότητα είναι μιά έννοια ευρωπαϊκή, μια έννοια με ιστορικό χαρακτήρα —δυστυχώς ο χρόνος δεν μου επιτρέπει να αναπτύξω διεξοδικά το θέμα—, αλλά η ισότητα είναι μια έννοια με προέλευση ιστορική, με προέλευση κοινωνική. Γεννήθηκε σε δεδομένη κοινωνία: το 18ο αιώνα, το 19ο αιώνα, στην προ-βιομηχανική κοινωνία, στην Ευρώπη, στον αιώνα του φωτός κ.λπ. Όλα αυτά τα ξέρετε καλύτερα από μένα.

Σήμερα, το μεγάλο πρόβλημα στις χώρες, εκτός από αυτές της Δυτικής Ευρώπης, ίσως και κάποιες της Κεντρικής Ευρώπης, είναι η αναγνώριση της ισότητας. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο επιμένω τόσο στην έννοια της ισότητας. Διότι δεν θα υπάρξει καμιά αλλαγή, όσο δεν υπάρχει αναγνώριση της ισότητας των γυναικών. Αυτή όμως η αλλαγή δε μπορεί προφανώς να συντελεσθεί ως δια μαγείας. Απαιτεί μια μακρά διαδικασία, μια διαδικασία ωριμάνσης μακροχρόνια.

Όλοι γνωρίζουμε πόσο βαρύνει πάνω στις κοινωνίες ο ανθρωπολογικός παράγοντας.

Η οικογένεια αποτελεί τη βάση της κοινωνικοποίησης μιας κοινωνίας, μιας φυλής, της αγροτικής, αλλά και της αστικής κοινωνίας κ.λπ. Και στο σημείο αυτό βρίσκεται η δυσκολία και συγχρόνως η πρόκληση για τις γυναίκες αυτών των κοινωνιών. Τί συμβαίνει με τις γυναίκες-μέλη αυτών των κοινωνιών; Οι γυναίκες αυτές είναι υποχρεωμένες να νομιμοποιήσουν τον αγώνα τους.

Στερούμαστε νομιμότητας. Απολαμβάνουμε μιας διεθνούς νομιμότητας, αλλά

στερούμαστε της εθνικής νομιμότητας, διότι στην κοινωνία όπου ζούμε μας αρνούνται την ισότητα.

Οι Ευρωπαϊκές αγωνίσθηκαν επί μακρό χρονικό διάστημα για την ισότητα, αλλά αγωνίζονταν πάντα μέσα στα πλαίσια μιας αρχής εκ προοιμίου αποδεκτής, την αρχή της ισότητας. Η αρχή αυτή είχε γίνει αποδεκτή στη Δύση και κατόπιν, πάνω στην αρχή της ισότητας στηρίχθηκαν οι αγώνες, όχι μόνο οι φεμινιστικοί, αλλά και οι κοινωνικοί αγώνες και οι αγώνες των εργατών. Δεν θέλω να πω ότι όλα αυτά ήταν εύκολα, ήταν όμως νόμιμα. Οι αγώνες των γυναικών στις χώρες εκτός του δυτικού συστήματος είναι αγώνες που έχουν ακόμη ανάγκη νομιμοποίησης. Και εδώ βρίσκεται η δυσκολία.

Σας μιλήσα λοιπόν, σε πρώτη φάση, για το πρόβλημα του διεθνούς δικαίου.

* * *

Θα αναφερθώ τώρα στη θέση που κατέχει η έννοια της ισότητας στο σύνολο των κοινωνιών που μας απασχολούν. Και επειδή μου επιτράπη να ανοίξω μια πόρτα στον υπόλοιπο κόσμο, οφείλω να πω ότι όσον αφορά αυτές τις άλλες χώρες υπάρχει ένα ζήτημα που έχει θεθεί από τις δυτικοευρωπαϊκές φεμινίστριες, όπως, ας πούμε, τη Michelle Perrot. Το ζήτημα αυτό αφορά στο αν η χειραφέτηση των γυναικών οφείλεται στον εκσυγχρονισμό ή αν οι γυναίκες αποτελούν μέρος του εκσυγχρονισμού.

Είναι προφανές ότι η χειραφέτηση των γυναικών είναι αποτέλεσμα και των δύο. Το πρόβλημα της ισότητας υφίσταται σ' όλες τις χώρες, και σ' αυτές που επικύρωσαν τη Σύμβαση και σ' αυτές που δεν την επικύρωσαν.

Ας μιλήσουμε καταρχήν για τους αγώνες των γυναικών.

Σήμερα, υπάρχουν γυναίκες που αγωνίζονται για την κατάκτηση της ισότητας. Ο αγώνας τους είναι δύσκολος, έχουν ανάγκη νομιμότητας, και ωστόσο οι γυναίκες αυτές συνεχίζουν να αγωνίζονται. Οι γυναίκες αυτές δεν αγωνίζονται μόνο ατομικά, δεν είναι δηλαδή επαναστάτριες κατά μιας συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων. Είναι αγωνίστριες, μέλη ενώσεων γυναικών. Πρόκειται για γυναίκες που προέρχονται από την Ινδία, τις Αραβικές χώρες, την Αίγυπτο, την Αλγερία, την Τυνησία, τη Σενεγάλη κ.λπ. Οι γυναίκες οργανώνονται. Και έρχονται συχνά αντιμέτωπες, μέσα στην κοινωνία όπου ζουν —και εδώ θα πρέπει να σας πω ότι αναφέρομαι κυρίως στις Αραβικές χώρες, ίσως γιατί γνωρίζω καλύτερα την κατάσταση που επικρατεί σ' αυτές— με ένα πρόβλημα που παρουσιάζει πολλές ιδιαιτερότητες, το οποίο είναι ενδιαφέρον να μάθετε. Αυτό που συμβαίνει σήμερα στην Αλγερία μας δείχνει καθαρά ότι δε βρισκόμαστε απλώς μπρος σε ένα πρόβλημα, αλλά σε αδιέξοδο. Οι Αραβικές χώρες, οι χώρες του τρίτου κόσμου, από

τη στιγμή που ανέκτησαν την ανεξαρτησία τους, αποφάσισαν επίσημα να εκσυγχρονιστούν. Είπαν δηλαδή: «Θέλουμε να είμαστε χώρες σύγχρονες». Έστειλαν λοιπόν τα μικρά κορίτσια στο σχολείο, όπως τα μικρά αγόρια κ.λπ.

Πρόκειται γι' αυτούς που αποκαλούμε «επιλεκτούς νεωτεριστές», που είναι και οι πρώτοι νεωτεριστές, όσον αφορά τον αραβικό κόσμο. Γνωρίζετε για ποιους μιλάω: έχουμε το Μουσταφά Κεμάλ στην Τουρκία, που αφαίρεσε από τις γυναίκες τα τσαδάρ με ένα τρόπο αυταρχικό. Θα έλεγα λοιπόν ότι το πρόβλημα των γυναικών θα γίνει, σε μια δεδομένη στιγμή, μέρος του πολιτικού παιχνιδιού.

Θα δημιουργηθούν δηλ. τάξεις πολιτικές που θα ισχυρίζονται και που, χωρίς αμφιβολία, θα είναι υπέρ του εκσυγχρονισμού της χώρας τους, και οι οποίες θα πιστεύουν ότι πρέπει και οι γυναίκες να συμμετάσχουν σ' αυτόν τον εκσυγχρονισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα στα προγράμματα εκσυγχρονισμού των πολιτικών ηγετών του αραβικού κόσμου, που προσάβησαν να εισαγάγουν το λαϊκό κράτος — χωρίς να το λένε καθαρά πάντα— η γυναίκα θα αποτελέσει ένα σημαντικό στοιχείο.

Αναφέρομαι στο Νασέρ, αναφέρομαι στο Σ. Χουσεΐν —ας μην ξεχνάμε ότι το Ιράκ ήταν η πρώτη χώρα που υιοθέτησε μια νομοθεσία υπέρ των γυναικών—, αναφέρομαι στην Τυνησία, που αποτελεί το πρώτο επιτυχημένο παράδειγμα, αναφέρομαι στην Αλγερία, αναφέρομαι σε όλες αυτές τις χώρες.

Σε μια δεδομένη λοιπόν στιγμή, το πρόβλημα των γυναικών έγινε μέρος των πολιτικών προγραμμάτων. Γνωρίζετε όμως τί συνέβη με αυτά τα πολιτικά προγράμματα. Τα πολιτικά αυτά προγράμματα γίνονταν όλο και περισσότερο αυταρχικά, διότι αρνούσαν τη δημοκρατία, για να διατηρήσουν την εξουσία. Εναντίον αυτών των πολιτικών δυνάμεων, δημιουργήθηκαν ομάδες συντηρητισμού και ολοκληρωτισμού.

Είναι, αν θέλετε, λίγο αποκαρδιωτικό να βλέπετε κανείς σήμερα ότι οι γυναίκες έχουν ως κυριότερο σύμμαχό τους πολιτικές δυνάμεις που είναι αντιδημοκρατικές. Και όλοι εμείς που αγωνιζόμαστε για τα δικαιώματα των γυναικών, ως μαχητικές φεμινίστριες, αλλά και και με πολιτική δράση —διότι εφόσον μιλάμε για ισότιμη δημοκρατία, αυτό σημαίνει ότι κάνουμε και πολιτική— βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το παρακάτω ζήτημα: προκειμένου να επιβάλουμε τον εκσυγχρονισμό —και πιστεύω ότι δε μπορεί να υπάρξει χειραφέτηση των γυναικών χωρίς εκσυγχρονισμό— πρέπει να επιβληθούμε σε όλες αυτές τις μάζες που αρνούνται τον εκσυγχρονισμό και βρίσκουν καταφύγιο στην παράδοση. Πρόκειται φυσικά για μια παράδοση ξαναεπινοημένη, μια παράδοση ιδεολογικοποιημένη, ενώ η θρησκεία δεν είναι παρά μόνο το πρόσωπο αυτής της οπισθοδρόμησης.

Όσον αφορά λοιπόν αυτές τις περιο-

χές, θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί δικαιολογημένα. «Μπορούμε να είμαστε δημοκράτες και συγχρόνως φεμινιστές; Μήπως θα έπρεπε να ανεχτούμε τους στρατιωτικούς, προκειμένου να αγωνιστούμε εναντίον του φουνταμενταλισμού»; Κι αυτό αποτελεί ένα αληθινό πρόβλημα των κοινωνιών.

Το πρόβλημα της γυναίκας, που τόσο απασχόλησε τον ΟΗΕ, αποτελεί κοινωνικό πρόβλημα και παρουσιάζεται σε όλο του το μέγεθος, όταν μελετάμε την εσωτερική λειτουργία μιας κοινωνίας. Είναι πράγματι σημαντικό να βρούμε κάποιες θετικές ενέργειες.

Μιλώντας για θετικές ενέργειες, θα πρέπει, τουλάχιστον όσον αφορά στις περιοχές για τις οποίες μιλάμε, να λάβετε υπόψη σας τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, τον ανθρωπολογικό παράγοντα, αλλά και καινούργια προβλήματα, που έρχονται να προστεθούν στο ζήτημα της ισότητας. Και αυτό θα πρέπει να πω ότι αποτελεί ένα από τα εμπόδια.

Το πρώτο λοιπόν εμπόδιο στη χειραφέτηση των γυναικών σε πολλές περιοχές του κόσμου —ίσως στην πλειοψηφία των περιοχών του κόσμου— είναι η πολιτική κρίση.

Υπάρχει όμως και ένα δεύτερο εμπόδιο στην ισότητα, στις περιοχές αυτές πάντα: η οικονομική κρίση, ο αναπτυξιακός μαραζμός, που αποτελούν επίσης, χωρίς αμφιβολία, την αιτία της επανεμφάνισης του συντηρητισμού. Και πρέπει να πω ότι για ένα μεγάλο μέρος του κόσμου, πολύ μεγάλο σήμερα, η οικονομική κρίση αποτελεί, αν όχι το μεγαλύτερο, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα. Και για να ξαναγυρίσουμε στο ζήτημα που τέθηκε από κάποιες Γαλλίδες ιστορικούς, δηλ. το αν η χειραφέτηση των γυναικών οφείλεται στον εκσυγχρονισμό ή αν οι γυναίκες αποτελούν μέρος του εκσυγχρονισμού, πρέπει να πω ότι ο εκσυγχρονισμός των χωρών αυτών απέτυχε.

Η διαφορά που υφίσταται μεταξύ αυτών των χωρών και της Ευρώπης γίνεται όλο και μεγαλύτερη. Οι ελπίδες που τρέφαμε στη δεκαετία του '70, ότι θα μπορούσαμε να φτάσουμε την Ευρώπη αποδείχτηκαν ουτοπία. Μια ουτοπία δικαιολογημένη, αλλά ουτοπία. Πρέπει να πω ότι σήμερα δε μας έμεινε πια ούτε κι αυτή η ελπίδα. Καμιά κυβέρνηση εξάλλου, καμιά πολιτική δύναμη στην εξουσία, δεν εκφράζει πια την ελπίδα για οικονομική ανάπτυξη.

Είναι λοιπόν προφανές ότι αυτό αποτελεί το δεύτερο εμπόδιο. Η πολιτική κρίση είναι κάτι το πολύ σημαντικό, γι' αυτό και οι γυναίκες πρέπει να αναμειχθούν στην πολιτική. Διότι η χειραφέτηση των γυναικών θα έρθει με τη δημοκρατία. Είτε το θέλουμε είτε όχι, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της δημοκρατίας. Άλλωστε οι γυναίκες στην Ευρώπη —στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στην Ελλάδα κ.λπ.— κατέχτησαν την ισότητα περνώντας από τη δημοκρατία.

Μας θυμίσατε εξάλλου, πριν από λίγο, στο τραπέζι ότι ο πολιτικός γάμος στην Ελλάδα επιτρέπεται εδώ και τέσσερα χρόνια και δεν ήταν παρά αποτέλεσμα της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Και το λέω αυτό, για να δείξω πόσο το πεπρωμένο των γυναικών είναι συνυφασμένο με τη δημοκρατία σε μια χώρα.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να προσεγγίσω ένα τρίτο εμπόδιο. Αυτό το τελευταίο σας αφορά ίσως περισσότερο. Αφορά ίσως περισσότερο τις Ευρωπαίες. Πρόκειται γι' αυτό που συνηθίζουμε να αποκαλούμε «κρίση του εκσυγχρονισμού» ή «κρίση της δημοκρατίας», της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Και πρέπει να πω εδώ ότι οι γυναίκες περνούν δύσκολες στιγμές. Στιγμές συγκλονιστικές, αλλά δύσκολες. Διότι, όσον αφορά την οικογένεια σήμερα, πρέπει να σας πω ότι στις χώρες όπου η ανάπτυξη είναι λιγότερο ή περισσότερο αρμονική και υπάρχει κράτος-δικαίου, η οικογένεια βρίσκεται σε κρίση. Και θα έλεγα «τόσο το καλύτερο». Η δυσκολία αυτή υπάρχει σήμερα μέσα στους κόλπους της σύγχρονης οικογένειας, επειδή ακριβώς η γυναίκα απαιτεί να αναγνωρισθούν τα δικαιώματά της, η γυναίκα απαιτεί ιστιμία μέσα στα πλαίσια της οικογένειας.

Πρέπει να ειπωθεί πως το γεγονός ότι υιοθετήθηκε το Διεθνές Έτος της Οικογένειας έχει την αιτία του στην ιδέα της «συγκατάθεσης». Το γεγονός λοιπόν ότι υιοθετήσαμε το Διεθνές Έτος της Οικογένειας θα έπρεπε να ανησυχεί όλους μας, διότι είναι προφανές ότι οι εμπνευστές του —και θα έλεγα ότι πρόκειται ίσως για την ΟΥΝΕΣΚΟ— σκέφτηκαν ότι αν η κοινωνία βρίσκεται σε κρίση, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η οικογένεια βρίσκεται σε κρίση και ότι, αν η οικογένεια περνάει κρίση, αυτό οφείλεται στο ότι η γυναίκα εργάζεται. Και αυτό λέγεται απερίφραστα σε πολλές χώρες.

Στη Ρωσία το έλεγαν στην αρχή της Περεστρόικα. Μας είχε προκαλέσει μεγάλη έκπληξη αυτό, γιατί πιστεύαμε ότι η νοοτροπία είχε αλλάξει στη Ρωσία. Αποδείχτηκε όμως ότι αυτό δε συνέβαινε. Όσον αφορά το πρόβλημα της εγκληματικότητας και αυτό της κρίσης που περνά η οικογένεια, οι γυναίκες ευθύνονται και για τα δύο. Τις καθιστούν λοιπόν υπεύθυνες.

Και είναι αλήθεια ότι η ιδέα του Διεθνούς Έτους για την Οικογένεια είναι μια ιδέα επικίνδυνη, η οποία, παρ' όλα αυτά, προωθήθηκε από ενώσεις και οργανισμούς που είχαν μια αντίληψη παραδοσιακή για την οικογένεια.

Μιλάμε όλο και περισσότερο για το χάπι καθώς και για τον έλεγχο των γεννήσεων. Γνωρίζετε ότι, αναφορικά με το πρόβλημα αυτό, υπάρχει μια τρομερή επιστροφή προς τα πίσω σ' όλες τις χώρες, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στα Ανατολικά κράτη κ.λπ. Η εκ νέου λοιπόν αμφισβήτηση του δικαιώματος των γυναικών να διαθέτουν ελεύθερα το σώμα τους αποτελεί, χωρίς

αμφιβολία, μέρος αυτού του πράγματος. Δεν πρέπει εξάλλου να ξεχνάμε ότι, όσον αφορά τα Ανατολικά κράτη —έχουμε μαζί μας σήμερα φίλες που προέρχονται από τα Ανατολικά κράτη, κι εγώ δούλεψα πολύ εκεί—, διαπιστώνουμε μια επιστροφή στην οικογένεια. Πρέπει να πούμε ότι η οικογένεια χρησίμευσε πάντα ως καταφύγιο ενάντια στον ολοκληρωτισμό. Υπερεκτιμήσαμε λοιπόν την οικογένεια, όπως έγινε και στις αποικίες, όπου η οικογένεια έγινε το καταφύγιο της παράδοσης.

Διαπιστώσαμε με μεγάλη έκπληξη ότι το ίδιο πρόβλημα υπάρχει στη Ρουμανία και την Τσεχοσλοβακία. Η οικογένεια χρησίμευσε κι εκεί ως καταφύγιο εναντίον του ολοκληρωτισμού. Μια οικογένεια λοιπόν με ρόλο πολύ συγκεκριμένο: η γυναίκα, ο άνδρας, ο καθένας με ρόλους καλά καθορισμένους.

Θα τελειώσω λοιπόν εδώ λέγοντας ότι, όσον αφορά τις οικογένειες, το πρόβλημα αυτό της κρίσης του εκσυγχρονισμού θέτει ένα άλλο πρόβλημα: αυτό της κρίσης της ταυτότητας του άνδρα και της γυναίκας. Αυτό που απαίτησαν οι γυναίκες, το κέρδισαν. Τώρα, οι άνδρες περνάνε μια αληθινή κρίση ταυτότητας. Και πιστεύω ότι αυτό αποτελεί ένα ζήτημα πρωταρχικής σημασίας για τη μοντέρνα οικογένεια, τη μοντέρνα πατρότητα. Οι φίλες μας που προέρχονται από τις σκανδιναβικές χώρες το αντιμετωπίζουν εδώ και πολύ καιρό. Οι γυναίκες της Μεσογείου το ανακαλύπτουν τώρα. Πρόκειται για ένα πρόβλημα πολύ σημαντικό, διότι έχει σχέση με την επιβίωση των στερεοτύπων.

Σήμερα, λοιπόν, η γυναίκα μέσα σε μια ισότιμη οικογένεια έχει να αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα που δύσκολα λύνεται: Η γυναίκα έχει σήμερα περισσότερους ρόλους που συγκρούονται μεταξύ τους: Ο οικογενειακός ρόλος, ο επαγγελματικός ρόλος. Σήμερα, με την δημοκρατία της ισότητας επιθυμούμε να προσθέσουμε σ' αυτούς έναν ακόμα: τον πολιτικό ρόλο. Είναι φυσικό. Η γυναίκα πρέπει να συμμετάσχει στην πολιτική. Δεν μίλησα όμως και για έναν άλλο ρόλο, τον ερωτικό. Πιστεύω ότι οι γυναίκες πρέπει να αφιερώσουν χρόνο και σ' αυτόν, διότι είναι πολύ σημαντικός.

Μετάφραση: Έφη Παπαδημητρίου

---

* Wassyla Tamzali, Διεύθυνση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου UNESCO